

11. Пинский А.А. Задачи по физике. Учебное пособие. Главная редакция физико-математической литературы издательства “Наука”. – М., 1977. – 288 с.
12. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів: Фізика, 7 – 11 класи / Бугайов О, Закота Л., Костюкевич Д., Мартинюк М. – К.: Шк. світ, 2001.
13. Физика: Механика: 9 кл.: Учеб. для углубленного изучения физики / М.М. Балашов, А.И. Гомонова, А.Б. Долицкий и др.; Под ред. Г.Я. Мякишева. – М.: Дрофа, 1996. – 496 с.

УДК 372.48

Мафтин Л.В.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРОГРАМИ З УКРАЇНОЗНАВСТВА ДЛЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ І СТУПЕНЯ

У статті розглянуті концептуальні засади програми з українознавства для загальноосвітньої школи І ступеня, проаналізовані її структурні компоненти та змістове наповнення.

The article considers the conceptual basics of the Curriculum in Ukraine studies for the 1st stage secondary school and analyzes its structural components and contents.

Успішне реформування системи освіти можливе лише за умов докорінного перегляду теоретичних засад і концепцій усіх галузей освіти, приведення їх у відповідність до вимог часу. Особливої гостроти нині набувають проблеми зміни застарілих парадигм освіти, подолання усталених стереотипів, оновлення змісту навчально-виховного процесу. Чимало науковців наголошують на тому, що одним із найефективніших шляхів реформування національної освіти повинна стати українознавча методологія, яка є вагомим фактором формування повноцінної, цілісної особистості з високими моральними якостями, активною громадянською позицією, патріота своєї Батьківщини.

В історії української педагогіки проблема українознавчої складової змісту шкільної освіти, українознавчої методології державотворення широко обговорювалась у перші десятиліття ХХ ст., яке науковці справедливо вважають добою становлення різних галузей українознавства. Ідеями національного виховання й українського патріотизму просякнуті праці М.Грушевського, С.Єфремова, С.Русової, І.Огієнка, В.Пачовського, І.Велигорського та ін. Зокрема, С.Єфремов у книзі “Українознавство” (1920) закликає “якомога настійливіше дбати про українознавство – науку про рідний край, бо, коли обернемося до задоволення згаданої потреби, то не можемо не побачити великих у йому прогалин. І досі стоїть ця справа не зовсім тверда, на хисткому /.../ ґрунті” [2: 4], а повинна стати державною справою в інтересах України. Проблема методології українознавства набула широкого обговорення у педагогічній літературі. Вчені вважали, що українознавство має стати основою, осередком, своєрідною “віссю” навчально-виховного процесу.

Пріоритетність національно-гуманістичної системи цінностей у філософії й методології освіти нині обґрунтовують у своїх працях О.Сухомлинська, А.Алексюк, В.Євтух, О.Вишневський, Б.Ступарик, Г.Філіпчук, П.Кононеко та ін. Методичним засадам змісту шкільного українознавства присвячені праці М.Дмитренка, М.Стельмаховича, Р.Скульського, С.Домбровського. Проте актуальною залишається проблема пошуку оптимальних шляхів впровадження українознавства у навчально-виховний процес загальноосвітньої школи, методичного забезпечення цієї навчальної дисципліни, педагогічних технологій його використання у навчанні та вихованні молодших школярів. Тож метою пропонованої статті ми ставимо розглянути концептуальні засади програми з українознавства для загальноосвітньої школи І ступеня, проаналізувати її структурні компоненти та змістове наповнення.

Вагомість українознавчих розвідок акцентував свого часу перший Президент незалежної України Л.Кравчук. Звертаючись з привітанням до учасників Міжнародної науково-практичної конференції “Роль вищих навчальних закладів (інституцій) у розвитку українознавства” (Київ, 1992) він схарактеризував українознавство як “політику і філософію нашої молоді держави” [4: 8]. Цю ідею підтримав і його наступник Л.Кучма: “Українознавство – вагомий чинник духовності нашого народу, дієвий рушій його національної визначеності, гідності і самосвідомості. “Українознавство в системі науки, освіти, культури” збагатило науковий і освітній простір, підготувало плідний ґрунт для введення українознавства до базового змісту освіти, піднесення патріотичного виховання громадян України” [4: 9]. Українознавчу філософію розбудови нашої держави акцентує і Указ Президента України В.Ющенка №1647/2005 “Про першочергові заходи щодо збагачення та розвитку культури і духовності українського суспільства”.

Широке вивчення українознавства передбачала Державна національна програма „Освіта. Україна ХХІ ст.”, „наповнити навчальний процес українознавством” вимагала „Концепція національного виховання”, схвалена Всеукраїнською педагогічною радою працівників освіти 30.06.1992 р., Державна програма „Українознавство в системі освіти, науки і культури”, затверджена Кабінетом Міністрів України 5.12.1995 р., а також урядова постанова №1239 від 5.08.1998 р. „Про базовий навчальний план середніх закладів освіти України”, за яким українознавство вводилось в інваріативну складову. Для успішного впровадження українознавства в систему національної освіти були створені відповідні нормативно-правова й науково-методична база: відкриті науково-дослідні центри українознавства, у багатьох ВНЗ засновано кафедри українознавства. Чимало рішень колегії Міністерства освіти і науки України окреслювали українознавчі пріоритети, визначали статус українознавства як навчальної дисципліни. Зокрема, у документі „Про концептуальні заходи гуманітарної освіти в Україні” (№14/4-3 від 27.12.1995 р.), українознавство виокремлюється серед основних напрямків гуманітарної освіти, запроваджується до державного компонента освіти і „як окрема навчальна дисципліна, і як філософія і методологія усіх освітніх предметів, як наукова основа національного виховання”. В „Концепції виховання дітей і молоді у національній системі освіти” (лютий 1996 р.) зазначається: „У загальноосвітніх школах (включаючи ліцеї та гімназії), професійно-технічних навчальних закладах, вузах обов’язковим стане викладання інтегрованого курсу „Українознавство”. Рішення „Про проект базового навчального плану середніх закладів освіти України” (24.12.1997 р.), де прийнято новий варіант Державного стандарту освіти, в інваріативній частині визначає позицію українознавства як самостійної навчальної дисципліни. „Концепція педагогічної освіти” (31.12.1998 р., №17/1) пріоритетним напрямом соціально-гуманітарної підготовки педагогічних працівників визначає українознавчий, реалізація якого забезпечується українознавством як нормативною навчальною дисципліною.

Наказ Міністерства України № 216 від 19.07.1995 р. та наказ Головного управління освіти м. Києва № 170 від 20.08.1997 р. детальніше акцентували українознавчу основу навчально-виховного процесу, позакласної та позашкільної діяльності. Чимало освітніх закладів різних типів, керуючись вказаними документами, запровадили вивчення українознавства як окремої навчальної дисципліни. Зокрема, українознавство викладається у деяких загальноосвітніх школах м. Києва та Київської області, Чернігівської, Кіровоградської, Черкаської, Миколаївської, Чернівецької та інших областей України. Однак, в українському шкільництві нині намітилися деякі негативні тенденції щодо процесу впровадження українознавства в систему освіти й науки. Раніше прийняті урядові постанови й міністерські рішення не виконуються, українознавство поступово виводиться з навчальних планів. Нові „Типові навчальні плани загальноосвітніх навчальних закладів на 2001/2002-2004/2005 рр.” у початковій школі (1-4 кл.) замість українознавства пропонують предмет „Я і Україна”, у базовій середній школі (5-9 кл.) українознавство представлене тільки у варіативній частині, а у повній середній школі (10-12 кл.) українознавство втиснуте у рамки

освітньої галузі „Суспільствознавство” й фактично замінене факультативним курсом „Україна і світ”.

Відсутність чітко окреслених перспектив, ігнорування пропозицій науковців, учительського загалу щодо необхідності впровадження українознавства як окремого навчального предмета державного компонента освіти, безперечно, утруднює інтегрування цієї вагомій дисципліни у навчально-виховний процес національної школи. Принагідно зауважимо, що в інших країнах означені проблеми знаходять належне розуміння і підтримку з боку держави. Варто згадати, що ще у царській Росії в гімназіях, ліцеях і семінаріях викладалось „Родиноведение”, „Отечествоведение”, а нині, у Російській Федерації, – „Россиеведение”, у Білорусії в школах вивчають „Білорусознавство”, у Бельгії ще з початку ХХ ст. – „Вітчизнознавство”, у Німеччині – „Батьківщинознавство”, у Франції – „Я і моя Франція”.

Реалії сучасного життя, денаціоналізація значної частини суспільства, нівеляція духовності, відступ від етичних та моральних норм буття тощо доводять необхідність звернення до українознавчих цінностей, включення дітей та молоді в позитивну енергетику українського світу. „Часи вишиваних сорочок, свити і горілки минули і вже ніколи не вернуться”, писав у 20-ті роки минулого століття М.Міхновський. Нині нам потрібно розбудовувати державу згідно з сучасним розвитком цивілізації, враховуючи ті процеси, які відбуваються в цілому світі. Як ніколи наша молода держава потребує патріотів, національно свідомих громадян, гідних своєї багатой історії. Українознавство, впливаючи на формування світогляду дитини, допомагає їй пізнати себе, віднайти своє місце в долі українського народу, свідомо включитися в процеси державо-, націє-, культуротворення, розібратися у багатьох непростих проблемах, пов’язаних із такими категоріями, як „Я і рідна мова”, „Я і мій народ”, „Я і держава”, „Україна і світ” тощо.

Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України №1239 від 05.08.1998 р. „Про базовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів” та листом МОН України №1/9 – 388 від 19.08.2003 р., Науково-дослідним інститутом українознавства під керівництвом П.Кононенка була підготовлена й вдосконалена програма з українознавства для 1-12 кл. середньої загальноосвітньої школи. Наукові консультанти та рецензенти (Андрущенко В.П., Болюбаш Я.Я., Зязюн І.А., Курас І.Ф. та ін.) відзначають високий науковий рівень та потужний виховний потенціал цього вкрай необхідного вітчизняним освітянам документа, який містить пояснювальну записку, власне програму з українознавства для ЗОШ, критерії оцінювання навчальних досягнень учнів, рекомендовану літературу, а також „Педагогічні технології українознавства в школі” як додаток.

У пояснювальній записці обумовлюється включення українознавства до структури та змісту освіти України, обґрунтовується необхідність українознавчої підготовки, українознавчого фундаменту гуманістичної освіти, визначаються основні центри (синтезовані в одному напрямі знання) – чинники українознавства, акцентується роль українознавства як інтегруючої навчально-виховної дисципліни, виокремлюється мета, головні завдання, розкриваються філософські засади та гуманістичні спрямування українознавства в школі. Окремими підрозділами подано термінологічний апарат, короткий зміст навчально-інтегративного курсу з розподілом за інформаційними блоками, а також вимоги до основних умінь учнів. Аналізуючи зміст вказаної програми, зазначимо, що структурування навчального матеріалу базується на основі фундаментальних положень сучасної науки, враховано пізнавально-інформаційний рівень суміжних дисциплін: історії, літератури, природознавства, географії тощо, передбачено практичну діяльність школярів (пошукова робота, організація музеїв, участь у різноманітних гуртках українознавчого спрямування й т.п.), витримано концентричний принцип побудови тощо. У початкових класах до кожної теми пропонується ще й орієнтовно-варіативне, художньо-образне оформлення, що може бути записане на дошці замість самої теми уроку (афористичні вислови, рядки поетичних творів вітчизняних майстрів слова, яскраві зразки усної народної творчості й т.п.), завдяки чому поглиблюється смислове навантаження змісту того чи іншого

уроку, краще засвоюється навчальний матеріал, створюється відповідна емоційна атмосфера в класі. Базовий зміст навчально-інтегративного курсу за чинною програмою ділиться на чотири блоки, що передбачають “шляхи вивчення генезису України та дослідження перспектив розвитку української родини, нації і держави як природних та культурно-історичних феноменів” [3: 53]. Для реалізації змісту українознавства програмою передбачено у 1 кл. – 30 навчальних годин, у 2-12 кл. – по 34 години.

Якісне засвоєння учнями навчального матеріалу, особливо деяких складних українознавчих понять, можливе за умови врахування концентричного принципу побудови програми, дотримання наступності у навчанні. У шкільній практиці, як зазначають науковці, наступність забезпечується завдяки методично й психологічно обґрунтованій побудові програм, структуруванні змісту підручників, дотриманню послідовності вивчення навчального матеріалу від простішого до складнішого, відповідній організації самостійної роботи учнів тощо.

Аналіз чинної програми з українознавства для початкової школи засвідчує, що блоки концентрів „Я і мій рід. Мій край” (1 кл.), „Українська природа” (2 кл.), „Українська мова” (3 кл.), „Український народ” (4 кл.) виокремлено за ступенями їх складності, з урахуванням вікових особливостей школярів. Однак, на нашу думку, варто було б чіткіше витримати принцип систематичності й послідовності вивчення навчального матеріалу, передбачити можливості інтенсивної інтеграції, зовнішніх зв'язків як між самими концентрами, так і між їх внутрішніми блоками. Зауважимо, що інформаційні блоки концентрів містять у собі теми, дещо утруднені для сприймання молодшими школярами: „Дитяча література в минулому і сьогодні. Бібліотека в житті дітей. Твори українські і зарубіжні” (тема №19, 1 кл.), „Як ми ставимося до віри українців. Дажбожицька і християнська віра українців. Ставлення українських дітей до Бога, церкви, ікони, святого місця і молитви. Християнська та інші релігії” (тема №21, 1 кл.), „Якою була і є доля українських дітей та як її покращити. Мирне життя в країні, належна охорона здоров'я, умови для навчання та розвитку природних здібностей, набутих умінь українських дітей – складові їхнього повноцінного розвитку” (тема № 26, 1 кл.). Як показує практика, при вивченні концентру „Я і мій рід, мій край” (1 кл.) молодші школярі зустрічаються з труднощами, пов'язаними з усвідомленням певної українознавчої термінології, визначенням зв'язків між такими поняттями, як „українські діти і нація”, „українські діти і ментальність українців”, „українські діти і народ, українські діти і міжнародні відносини” (зміст II-го інформаційного блоку), „визначення ролі дітей у розвитку різних сфер життя народу: вірі, правопорядку, господарюванні” (III інформаційний блок). Значні труднощі виникають і при вивченні тем концентру „Українська природа” (2 кл.): „Фізико-економічна й духовна сутність природи. Природа і люди України” (тема №2), „Значення української природи для української діаспори” (тема №8), „Вивчення, дослідження, використання для праці й відпочинку української природи іншими народами світу” (тема №18), „Зв'язок нашої природи з релігією, філософією. Знайомство з церковним календарем, поглядами народу на природу” (тема №22). Окремі теми концентру „Українська мова” (3 кл.) також сформульовані дещо складно: „...Державотворча, об'єднувальна, націєтворча, естетична і спілкувальна функція мови” (тема №7), „Спостереження за особливостями звучання української мови в минулому” (тема №14), „Мова в українській науці. Комп'ютерне спілкування українською мовою” (тема №22), „Мова церкви, слова Божого в українців” (тема №23), „Українська мова – мова господарювання. Значення спеціальних виробничих термінів. Ведення діловодства українською державною мовою” (тема №23), „Українська мова і правопорядок українців” (тема № 26), „Висока свідомість і честь українського народу – основа для існування української мови”, „Українська мова забезпечує вартісне життя народу” (тема №30) та деякі інші. Сприйняття учнями змісту навчального матеріалу вказаного концентру ускладнює й структурування тем, пов'язаних із лексичними й граматичними аспектами мови. Зокрема, вивчення лексики вимагає належного розуміння мовознавчої термінології, наприклад, у темах „Світ звуків, слів і правил, що вибудовують мову” (тема №2), „Багатство словника, поетичність, милозвучність української

мови” (тема №5); відповідного тлумачення потребують такі поняття, як „синоніми”, „омоніми”, „антоніми”, „порівняння”, „суфікс”, „префікс”, „корінь слова”, „фразеологічні звороти”, „діалекти”, „говірки”, „алітерація”, „асонанс”, „пряме й переносне значення слова”, „афоризми” тощо. Передбачений програмою з українознавства граматичний аспект також може бути реалізований не у повному обсязі, оскільки викладання буде частковим через спрощену, доступну для цієї вікової категорії учнів, початкову програму з української мови, у зв’язку з недостатнім словниковим запасом молодших школярів, початкові основи знань з граматики.

Зміст навчального інтегрованого курсу „Українознавство” для 4 кл. (концентр „Український народ”) також потребує акцентації концентричного принципу трактування сутності окремих понять, зорієнтованості на психологічні, вікові особливості учнів, їх природний інтелектуальний розвиток. У змісті першого блоку вказаного концентру це стосується визначення поняття „український народ”, його місця в українознавстві, „змісту, ознак, витоків і етапів формування ідей та досягнень в їх реалізації, ролі ядра світового українства”. У змісті другого інформаційного блоку – „соціокультурне середовище”, „суб’єкти українського світу”, „нація” (тема №10), „міжетнічні взаємини” (тема №13), третій блок – „багатоконфесійне українське суспільство”, „право віросповідання (тема №20) та ін.

Проблему ускладнює відсутність достатньої кількості якісних навчальних посібників з українознавства для початкової школи, у яких був би належно представлений і систематизований українознавчий матеріал згідно з програмою, тлумачних словників українознавчої термінології, адаптованих для сприйняття учнями молодшого шкільного віку відповідно до вказаних концентрів, а також грамотних методичних розробок для вчителів початкової школи. Актуальним залишається питання наступності у системі уроків між роками навчання, виправлення і зміцнення порушених логічних зв’язків між окремими частинами отриманих школярами знань, дотримання послідовного й безперервного переходу від нижчого до вищого ступеня навчання. З метою кращого засвоєння навчального матеріалу, низки складних для молодших школярів тем, бажано звернути увагу на більш концентричне структурування змісту програми з українознавства, планомірний порядок навчання, постійне системне повторювання вивченого.

При доборі матеріалу до уроків українознавства вчителі повинні враховувати регіональні відмінності, можливості проведення екскурсій, створення відповідного емоційного фону того чи іншого уроку, вікові особливості для сприйняття молодшими школярами певної термінології, контингент учнів класу, їх інтелектуальний розвиток. Доцільно запровадити обов’язкову словникову роботу, ведення зошитів з українознавства, стежити за їх своєчасним заповненням. Учитель початкових класів, викладаючи різні предмети, має можливість всебічно використовувати міжпредметні зв’язки (українознавство – мова, українознавство – читання, українознавство – музика, українознавство – математика, українознавство – образотворче мистецтво, українознавство – художня праця тощо), творчо підходити й до регламентації деяких тем, інтеграції понять, явищ, визначених у різних концентрах, однак тісно між собою пов’язаних. Це стосується, наприклад, концентрів „Я і мій рід, мій край” (1 кл.) та „Українська природа” (2 кл.), окремі теми яких не можна розділяти, а, навпаки, потрібно об’єднувати, розглядати комплексно, що, безперечно, посилить їх змістовність, забезпечить глибоку інтеграцію, системне повторення вивченого. Певне поняття, частина усвідомленого навчального матеріалу повинні розширюватися й осмислюватися учнями молодшого шкільного віку в міру збагачення їх знань від теми до теми, від класу до класу, кожний елемент засвоюваного школярами матеріалу повинен ґрунтуватися на раніше набутих зв’язках і бути результатом їх логічного розвитку.

Методологія сучасної українознавчої науки об’єктом вивчення визначає Україну і світове українство. Тому такої ваги набуває окреслення статусу українознавства як навчальної дисципліни, визнання його самостійною освітньою галуззю, впровадження у педагогічний процес навчальних закладів. Система аналізованих концентрів, представлених у чинній програмі з українознавства, інтегруючи природничі, гуманітарно-філософські,

психологічні та інші знання закладає міцні підвалини цілісного національного світоглядні особистості, сприяє формуванню активної громадянської позиції, підводить до глибокого розуміння феномену України, її історичної місії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Збірник документів МОН України з початкової освіти. – К., 2005. – 128 с.
2. Єфремов С. Українознавство. – К., 1920. – 64 с.
3. Кононенко П. Українознавство – наука самопізнання українського народу // Українознавство. – 2002. – Ч.1-2. – С.22-29.
4. Програма з українознавства для 1-12 кл. середньої загальноосвітньої школи. – К., 2004. – 178 с.
5. Українознавство в системі освіти. Навчальний посібник. – К., 2004. – 312 с.

УДК 37.031

Мінаєв Ю.П., Тихонська Н.І.

ЕЛЕМЕНТИ МЕТОДИКИ ОЗНАЙОМЛЕННЯ УЧНІВ ІЗ СИНТАКСИЧНИМИ ЗАСОБАМИ НАВЧАЛЬНИХ ФІЗИЧНИХ ТЕКСТІВ

У статті обговорюється проблема ознайомлення учнів із синтаксичними засобами навчальних фізичних текстів. Розглянуті приклади “мовних” завдань, виконання яких полегшується завдяки побудові схем, що відбивають синтаксичну структуру речень.

The problem of pupils acquainting with syntactical means of physics teaching text is discussed in this article. Examples of “language” tasks are considered. To fulfill these tasks the diagrams are used.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. У Державному стандарті базової і повної середньої освіти звертається увага на зростання ролі учнівських вмінь здобувати інформацію з різних джерел, засвоювати, поповнювати та оцінювати її [5]. Безперечно, що це потребує формування в учнів умінь читати та усвідомлювати прочитане.

Однак, щоб усвідомлювати те, про що йдеться у навчальних та науково-популярних текстах з фізики, треба навчитися розуміти специфічну мову, якою ці тексти написані. Учні мають засвоїти велику кількість абсолютно нових слів, а також незвичні значення здавалося б знайомих слів. Але, як виявляється, “мовні” проблеми під час вивчення фізики не зводяться лише до проблеми засвоєння відповідних термінів. Не менш важливим є опанування правилами поєднування слів у речення і тексти, які за своєю синтаксичною структурою значно відрізняються від тих, з якими учні мали справу, коли вивчали за шкільною програмою відповідний розділ мовознавства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій і виділення нерозв'язаних питань. Як зазначено в [9], усі мовні знання практично оформляються і реалізуються в синтаксисі. Для розуміння наукових текстів виявляється дуже важливим знання *синтаксичних засобів*, за допомогою яких висловлюються думки. Саме завдяки цим засобам будуються речення, які є основними одиницями писемної мови.

Проте в методиці навчання мови фізики належна увага синтаксису не приділяється. Основний акцент у ній робиться на вивченні учнями нової для них *лексики*, тобто на засвоєнні значень тих спеціальних слів (термінів), які використовуються у фізичній науці.

Словниковому складу мови навчального предмета “фізика” присвячено чимало науково-методичних публікацій. Так, понятійному апарату фізики приділяється особлива увага в [6; 13; 14], проблеми використання української фізичної термінології з урахуванням